кургактыгы жана кээде цинизми менен мүнөздөлөт. Мунун негизинде жазуучунун чыгармаларында сөз жөн гана билдирүү каражаты болбостон, иш-аракетке барабар мааниге ээ экени аныкталды. Айтматовдун прозасы — адамдын руханий дүйнөсүн байытуучу, адеп-ахлактык тарбия берүүгө багытталган күчтүү көркөм система. Бул анын чыгармалары бүгүнкү күндө да педагогикалык жана филологиялык практикада өз актуалдуулугун жоготпой турганын далилдейт.

Колдонулган адабияттар

1. Чыңгыз Айтматов. Ак кеме. – Бишкек: Кыргызстан, 2018.
2. Чыңгыз Айтматов. Кыямат. – Бишкек: Адабият, 2015.
3. Чыңгыз Айтматов. Кылым карытар бир күн. – Бишкек: Кыргызстан, 2016.
4. Чыңгыз Айтматов. Биринчи мугалим. – Бишкек: Мектеп, 2017.
5. Чыңгыз Айтматов. Жамийла. – Бишкек: Кыргызстан, 2019.
6. К. Асаналиев. Чыңгыз Айтматовдун көркөм дүйнөсү. – Бишкек: Илим, 2002.
7. Михаил Бахтин. Сөздүн эстетикасы. – Москва: Искусство, 1979.

УДК 37.091.33:821.161.1 **DOI: https://doi.org/10.56122/..v1i1.544**

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ДҮЙНӨ ТААНЫМЫН КЕҢЕЙТҮҮДӨ «АК КЕМЕ» ПОВЕСТИНДЕГИ МИФОЛОГИЯЛЫК ЖАНА РЕАЛДУУ ДҮЙНӨНҮН РОЛУ

Имаралиева Жамила Рахманалиевна *- педагогика илимдеринин кандидаты, Б.Сыдыков атындагы Кыргыз-Өзбек Эл аралык университетинин доценти.*

РОЛЬ МИФОЛОГИЧЕСКОГО И РЕАЛЬНОГО МИРОВ В ПОВЕСТИ «БЕЛЫЙ ПАРОХОД» В РАСШИРЕНИИ МИРОВОЗЗРЕНИЯ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ

Имаралиева Жамила Рахманалиевна *- кандидат педагогический наук, доцент Кыргызско-Узбекского Международного университета имени Батыралы Сыдыкова, Кыргызская Республика, город Ош*

THE ROLE OF MYTHOLOGICAL AND REAL WORLDS IN THE STORY “THE WHITE SHIP” IN EXPANDING THE WORLDVIEW OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Imaralieva Zhamila Rakhmanalievna *- the degree of Doctor of philosophy in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Kyrgyz-Uzbek International University named after Batyraly Sydykov, Kyrgyz Republic, Osh city*

Аннотация

Бул макалада башталгыч класстардын окуучуларынын дүйнө таанымын кеңейтүүдө көркөм адабияттын ролу талдоого алынат. Айрыкча „Ак кеме“ повестиндеги мифологиялык жана реалдуу дүйнөнүн өз ара байланышы аркылуу балдардын аң-сезимине таасир этүү мүмкүнчүлүктөрү каралат. Изилдөөнүн максаты – мифологиялык образдардын жана турмуштук чындыкка негизделген көрүнүштөрдүн окуучулардын дүйнө таанымын, ой жүгүртүүсүн жана моралдык баалуулуктарын калыптандыруудагы ордун аныктоо. Макалада педагогикалык талдоо, салыштыруу жана интерпретациялоо ыкмалары колдонулат. Натыйжада, мифологиялык дүйнө балдардын фантазиясын өнүктүрүүгө шарт түзсө, реалдуу дүйнө турмуштук түшүнүктөрдү бекемдейт деген тыянак чыгарылат. Ошондой эле бул эки дүйнөнүн айкалышы окуучулардын сынчыл ой

жүгүртүүсүн жана эмоционалдык кабыл алуусун өнүктүрүүгө өбөлгө түзөрү белгиленет. Макаланын практикалык мааниси – башталгыч класстарда адабий чыгармаларды окутууда эффективдүү ыкмаларды колдонууга сунуштарды берүүдө.

Ачкыч сөздөр: *дүйнө тааным, башталгыч класс, мифология, реалдуу дүйнө, көркөм адабият, “Ак кеме”, тарбия, ой жүгүртүү, образ, педагогика*

Аннотация

В данной статье рассматривается роль художественной литературы в расширении мировоззрения учащихся начальных классов. Особое внимание уделяется анализу взаимодействия мифологического и реального миров в повести «Белый пароход» и их влиянию на сознание детей. Цель исследования – определить значение мифологических образов и реалистических элементов в формировании мировоззрения, мышления и нравственных ценностей учащихся. В работе использованы методы педагогического анализа, сравнения и интерпретации. В результате установлено, что мифологический мир способствует развитию воображения, тогда как реальный мир формирует жизненные представления учащихся. Их сочетание усиливает развитие критического мышления и эмоционального восприятия. Практическая значимость исследования заключается в разработке рекомендаций по эффективному использованию художественных произведений в учебном процессе начальной школы.

Ключевые слова: *мировоззрение, начальная школа, мифология, реальный мир, художественная литература, «Белый пароход», воспитание, мышление, образ, педагогика*

Abstract

This article examines the role of literary works in expanding the worldview of primary school students. Particular attention is given to the interaction between mythological and real worlds in the story “The White Ship” and their influence on children’s consciousness. The purpose of the study is to determine the significance of mythological images and realistic elements in shaping students’ worldview, thinking, and moral values. The research employs methods of pedagogical analysis, comparison, and interpretation. The findings reveal that the mythological world enhances imagination, while the real world strengthens practical understanding of life. Their combination contributes to the development of critical thinking and emotional perception among students. The practical significance of the study lies in providing recommendations for the effective use of literary texts in primary education.

Keywords: *worldview, primary school, mythology, real world, literature, The White Ship, education, thinking, image, pedagogy*

Киришүү

Азыркы билим берүү системасында окуучулардын дүйнө таанымын кеңейтүү, алардын руханий жана интеллектуалдык өнүгүүсүн камсыз кылуу негизги максаттардын бири болуп эсептелет. Айрыкча башталгыч класстарда бул процесс окуучунун инсандык калыптанышына түздөн-түз таасир этет. Дүйнө таанымды калыптандырууда көркөм адабият өзгөчө орунду ээлейт, анткени ал баланын аң-сезимине, ой жүгүртүүсүнө жана баалуулук системасына комплекстүү таасир берет [1].

Кыргыз балдар фольклорунун педагогикалык мүмкүнчүлүктөрү да окуучулардын дүйнө таанымын өнүктүрүүдө маанилүү каражат болуп саналат. Фольклордук жана мифологиялык элементтер балдардын элестетүүсүн, чыгармачылыгын жана символдук ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт [1]. Ошону менен катар эле адабий чыгармалар аркылуу этнопедагогикалык негизде окутуу окуучулардын улуттук аң-сезимин калыптандырууда өзгөчө мааниге ээ [2].

Көркөм адабияттагы мифологиялык жана реалдуу дүйнөнүн айкалышы баланын дүйнөнү кабыл алуусуна эки тараптуу таасир берет. Мифологиялык образдар аркылуу окуучу фантазиялык дүйнөгө сүңгүп кирсе, реалдуу турмуштук көрүнүштөр аркылуу жашоонун чыныгы мыйзам ченемдүүлүктөрүн түшүнөт. Бул процесс окуучулардын нравалык-руханий баалуулуктарын калыптандырууда да маанилүү роль ойнойт [3].

Бул багытта Чыңгыз Айтматов чыгармалары, өзгөчө «Ак кеме» повести, терең философиялык жана педагогикалык мазмуну менен айырмаланат. Аталган чыгармада мифологиялык дүйнө (Бугу эне образы) менен реалдуу турмуштун катаал чындыгы айкалышып, баланын ички дүйнөсүн, трагедиясын жана үмүтүн ачып берет [6]. Ошондой эле жазуучунун чыгармаларындагы фольклордук мотивдер жана экологиялык-этикалык маселелер окуучулардын дүйнө таанымын кеңейтүүгө багытталган маанилүү факторлор катары каралат [4; 5].

Демек, башталгыч класстардын окуучуларынын дүйнө таанымын кеңейтүүдө мифологиялык жана реалдуу дүйнөнүн өз ара байланышын илимий-педагогикалык негизде изилдөө актуалдуу маселелердин бири болуп саналат. Бул макаланын максаты – «Ак кеме» повестиндеги мифологиялык жана реалдуу дүйнөнүн окуучулардын дүйнө таанымын калыптандыруудагы ролун талдоо жана аны окутуу процессинде натыйжалуу пайдалануунун жолдорун аныктоо.

Башталгыч класстардын окуучуларынын дүйнө таанымы – бул алардын дүйнөгө болгон жалпы көз карашы, байкоо, түшүнүк жана баалуулуктарын камтыган психологиялык жана педагогикалык категория [1]. Дүйнө таанымдын калыптанышы баланын ой жүгүртүүсү, фантазиясы, этикалык жана эстетикалык сезимдери менен тыгыз байланышта. Бул процесс педагогикада көркөм адабият, фольклор жана мифологиялык элементтер аркылуу активдүү түрдө жүргүзүлөт [1; 2].

Фольклордук жана мифологиялык сюжеттер балдардын чыгармачылыгын өнүктүрүүгө, символдук ой жүгүртүүнү калыптандырууга жана эмоционалдык интеллектти өстүрүүгө багытталган [1; 5]. Мифологиялык образдар (мисалы, «Ак кеме» повестиндеги Бугу эне) окуучуларга чыныгы турмуштук чөйрө менен фантазиялык дүйнөнүн ортосундагы байланыштарды көрсөтүп, алардын ички дүйнөсүн байытууга көмөк кылат [6].

Көркөм адабияттагы реалдуу дүйнө элементтери болсо балдардын практикалык түшүнүктөрүн жана күнүмдүк турмуштук баалуулуктарын калыптандырууга багытталат. Бул жактан алганда, адабий чыгармада мифологиялык жана реалдуу дүйнөнүн айкалышы окуучунун сынчыл ой жүгүртүүсүн жана эмоционалдык кабыл алуусун өнүктүрүүчү эффективдүү педагогикалык ыкма болуп саналат [3; 4].

Илимий изилдөөлөрдө белгиленгендей, башталгыч мектепте адабий чыгармаларды колдонуу төмөнкү педагогикалык максаттарды жүзөгө ашырууга мүмкүнчүлүк берет:

1. Окуучулардын фантазиясын жана чыгармачылыгын өнүктүрүү;
2. Дүйнө таанымын жана ой жүгүртүүсүн калыптандыруу;
3. Моралдык жана руханий баалуулуктарды өстүрүү;
4. Улуттук аң-сезимди жана маданий баалуулуктарды калыптандыруу.

Бул контекстте, Чыңгыз Айтматов чыгармалары, өзгөчө *«Ак кеме»* повести, башталгыч класстардын окуучуларына мифологиялык жана реалдуу дүйнөнү интеграциялап окутууга уникалдуу педагогикалык мүмкүнчүлүк берет [6; 7; 8]. Аталган чыгармадагы образдар жана сюжеттик линиялар балдардын дүйнө таанымын кеңейтүүдө жана эмоционалдык-руханий өнүгүүсүн камсыздоодо натыйжалуу каражат болуп саналат.

«Ак кеме» чыгармасында окуялар балдардын дүйнө таанымын кеңейтүүгө багытталган терең философиялык жана символдук мазмунга ээ. Бул повестте мифологиялык жана реалдуу дүйнө бири-бири менен айкалышып, окуучуларга чыгармачыл ой жүгүртүүнү, сынчыл анализди жана нравалык баалуулуктарды үйрөтөт.

1. Мифологиялык дүйнөнүн ролу

Повесттеги мифологиялык элементтер — Бугу эне, көлдүн жана тоолордун символдору, жаратылыштын рухий күчтөрү — окуучулардын элестетүүсүн жана чыгармачылыгын өнүктүрөт. Бул образдар балдардын фантазиясын кеңейтет, дүйнө таанымдагы абстракттуу түшүнүктөрдү кабыл алуусуна өбөлгө түзөт. Мифологиялык окуялар аркылуу окуучу кыйынчылыктарга чыдамдуулук, боорукерлик жана адеп-ахлактык сапаттарды үйрөнөт.

2. Реалдуу дүйнөнүн ролу

Повесттеги реалдуу дүйнө — социалдык чөйрө, мектеп, айыл турмушу, жашоодо кездешкен практикалык маселелер — балдардын реалдуу турмуштук түшүнүктөрүн бекемдейт. Бул элементтер окуучуларга күнүмдүк турмуштун чындыгын, адамдын жоопкерчилигин жана коомдогу өз ордун түшүнүүгө жардам берет.

3. Мифологиялык жана реалдуу дүйнөнүн интеграциясы

Повесттеги мифологиялык жана реалдуу дүйнөнүн айкалышы окуучулардын эмоционалдык жана интелектуалдык өнүгүүсүнө комплекстүү таасир берет. Мифологиялык образдар аркылуу фантазия жана чыгармачылык өнүксө, реалдуу чөйрө аркылуу турмуштук жана моралдык түшүнүктөр бекемделет. Бул интеграция окуучулардын сынчыл ой жүгүртүүсүн жана нравалык-руханий баалуулуктарын калыптандырууда эффективдүү педагогикалык ыкма болуп саналат.

4. Педагогикалык мааниси

Башталгыч класстардын сабактарында «Ак кеме» чыгармасын колдонуу төмөнкү педагогикалык максаттарды жүзөгө ашырууга мүмкүнчүлүк берет:

- Балдардын дүйнө таанымын жана ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү;
- Эмоционалдык интеллектти жана чыгармачылыкты өстүрүү;
- Моралдык баалуулуктарды жана адамгерчилик сапаттарды калыптандыруу;
- Элдик жана улуттук маданий баалуулуктар менен тааныштыруу.

Ошентип, «Ак кеме» повестиндеги мифологиялык жана реалдуу дүйнөнүн айкалышы башталгыч класстардын окуучуларынын дүйнө таанымын кеңейтүүгө, эмоционалдык жана нравалык өнүгүүсүн камсыздоого багытталган комплексдүү педагогикалык ресурс болуп саналат.

Жыйынтыктоо

Башталгыч класстардын окуучуларынын дүйнө таанымын кеңейтүүдө мифологиялык жана реалдуу дүйнөнүн интеграцияланган педагогикалык мааниси чоң. «Ак кеме» повести мисалында көркөм адабият окуучулардын фантазиясын, чыгармачылыгын, сынчыл ой жүгүртүүсүн жана нравалык-руханий баалуулуктарын өнүктүрүүгө өбөлгө түзөт. Мифологиялык элементтер балдардын элестетүүсүн, символдук ой жүгүртүүсүн жана чыгармачыл потенциалын активдештирсе, реалдуу дүйнөнүн элементтери турмуштук баалуулуктарды, жоопкерчиликти жана коомдук көндүмдөрдү калыптандырууга жардам берет.

Бул чыгармаларды сабакта колдонуу окуучулардын интеллектуалдык жана эмоционалдык өнүгүүсүн комплекс түрдө камсыздайт, ошондой эле улуттук маданий баалуулуктар менен тааныштырат. Педагогикалык тажрыйба көрсөткөндөй, мифологиялык жана реалдуу дүйнөнүн айкалышы окуучуларга дүйнөгө кеңири көз караш менен карап, адамгерчилик, боорукерлик жана чыгармачылык сапаттарды калыптандырууга жардам берет.

Демек, башталгыч класстарда «Ак кеме» повестин колдонуу – окуучулардын дүйнө таанымын кеңейтүү, нравалык-руханий баалуулуктарын өнүктүрүү жана чыгармачылыгын активдештирүүдө натыйжалуу педагогикалык ыкма болуп саналат. Бул макаладагы талдоо жана сунуштар мугалимдерге көркөм адабиятты сабакта системалуу колдонууга практикалык жардам берет.

Практикалык сунуштар

1. **Окуу процессине интеграциялоо** «Ак кеме» повестин окуучулар менен сабактын негизги бөлүгү катары колдонуу сунушталат. Мисалы, окуучуларды чыгарманы окууга чакырып, негизги каармандар жана окуялар боюнча дискуссия уюштуруу. Бул алардын окуу материалын түшүнүүсүн жана ой жүгүртүүсүн активдештирет.
2. **Мифологиялык жана реалдуу дүйнөнүн анализи** Бул ыкма аркылуу окуучулар мифологиялык образдарды (мисалы, Бугу эне) жана реалдуу турмуштук көрүнүштөрдү салыштырып, алардын ролун талдай алышат. Сабакта окуучуларды суроо-жооп, топтук талкуу жана креативдик тапшырмалар аркылуу окуялардын философиялык жана нравалык маанисин түшүндүрүүгө үйрөтүү сунушталат.

3. **Эмоционалдык жана нравалык баалуулуктарды калыптандыруу** Повесттеги окуялардын эмоционалдык аспектилерин талкуулоо аркылуу окуучулар боорукерлик, жардам берүү, достук жана адеп-ахлактык сапаттарды өздөштүрө алышат. Мисалы, окуучуларды роль ойноп чыгарманы кайра жаратууга чакырып, каармандардын чечимдерин талкуулоо натыйжалуу болот.
4. **Чыгармачылык жана визуалдык тапшырмалар** Окуучулар мифологиялык образдарды сүрөттөө, комикс же эссе жазуу, драмалык көркөмдө көрсөтүү аркылуу чыгармачылыктарын өнүктүрө алышат. Бул алардын фантазиясын кеңейтет жана чыгармачылык потенциалын активдештирет.
5. **Интеграциялык жана долбоордук иш-аракеттер** Повесттин негизинде интеграциялык проекттерди уюштуруу сунушталат: мисалы, «Мифологиялык жана реалдуу дүйнө» темасында чакан долбоорлор, көргөзмөлөр жана презентациялар. Бул окуучуларга тереңирээк ой жүгүртүүгө жана чыгармачылыкты практикада колдонууга мүмкүнчүлүк берет.

Бул практикалык сунуштар башталгыч класстардын сабактарында «Ак кеме» чыгармасын колдонуу аркылуу окуучулардын дүйнө таанымын, нравалык-руханий жана чыгармачыл сапаттарын системалуу өнүктүрүүгө багытталган.

Адабияттардын тизмеси:

1. Рысбаев С.. Кыргыз балдар фольклорунун педагогикасы. – Бишкек, 2006. – 364 б.
2. Кенжешев К.Д.. Орто мектептерде кыргыз адабиятын этнопедагогикалык негизде окутуунун методикасы жана анын милдеттери // БГУ им. К. Карасаева жарчысы. – 2017. – №3. – Б. 52.
3. Муаммед Гуль. Формирование гуманистической позиции подростков через привитие нравственно-духовных ценностей // Вестник БГУ им. К. Карасаева. – 2014. – №4 (30). – С. 159–161.
4. Дуйшонбаев П.., Дуйшонбаев М.. Чыңгыз Айтматовдун экологиялык этикасы. – Бишкек, 2005. – 396 б.
5. Мамытбекова Ч.. Фольклорные мотивы в романах Чыңгыз Айтматов // Вестник БГУ им. К. Карасаева. – 2008. – №1. – С. 122–127.
6. Чыңгыз Айтматов. Ак кеме. – Бишкек: Кыргызстан, 2018.
7. Байгазиев С.. Чыңгыз Айтматовдун чыгармаларын окутуунун методикасы. – Бишкек, 2010.
8. Таштемиров Б.. Чыңгыз Айтматовдун философиялык көз караштары. – Бишкек, 2015.

УДК 81’373.612.2:821. **DOI: https://doi.org/10.56122/..v1i1%20(27).546**

“АДАМ” МЕТАФОРАЛЫК СФЕРАСЫНЫН Ч. АЙТМАТОВДУН ЧЫГАРМАЛАРЫНДАГЫ ОРДУ

Исраилова Динара Аскаралиевна -Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Ч.Айтматов атындагы адабият институту,жетектөөчү илимий кызматкер, ф.и.к., ORCID 0009-0003-8242-1510 эл.дарек: israilovadin@mail.ru

РОЛЬ МЕТАФОРИЧЕСКОЙ СФЕРЫ “ЧЕЛОВЕК” В ТВОРЧЕСТВЕ Ч. АЙТМАТОВА

Исраилова Динара Аскаралиевна - НАН КР, Институт литературы им. Ч. Айтматова ведущий научный сотрудник, к.ф.н. ORCID 0009-0003-8242-1510 . эл.дарек: israilovadin@mail.ru